

**CRIM VAN TOOVERIE:
HEKSENWAAN IN KALKEN ANNO 1607**

Luc Haeghens

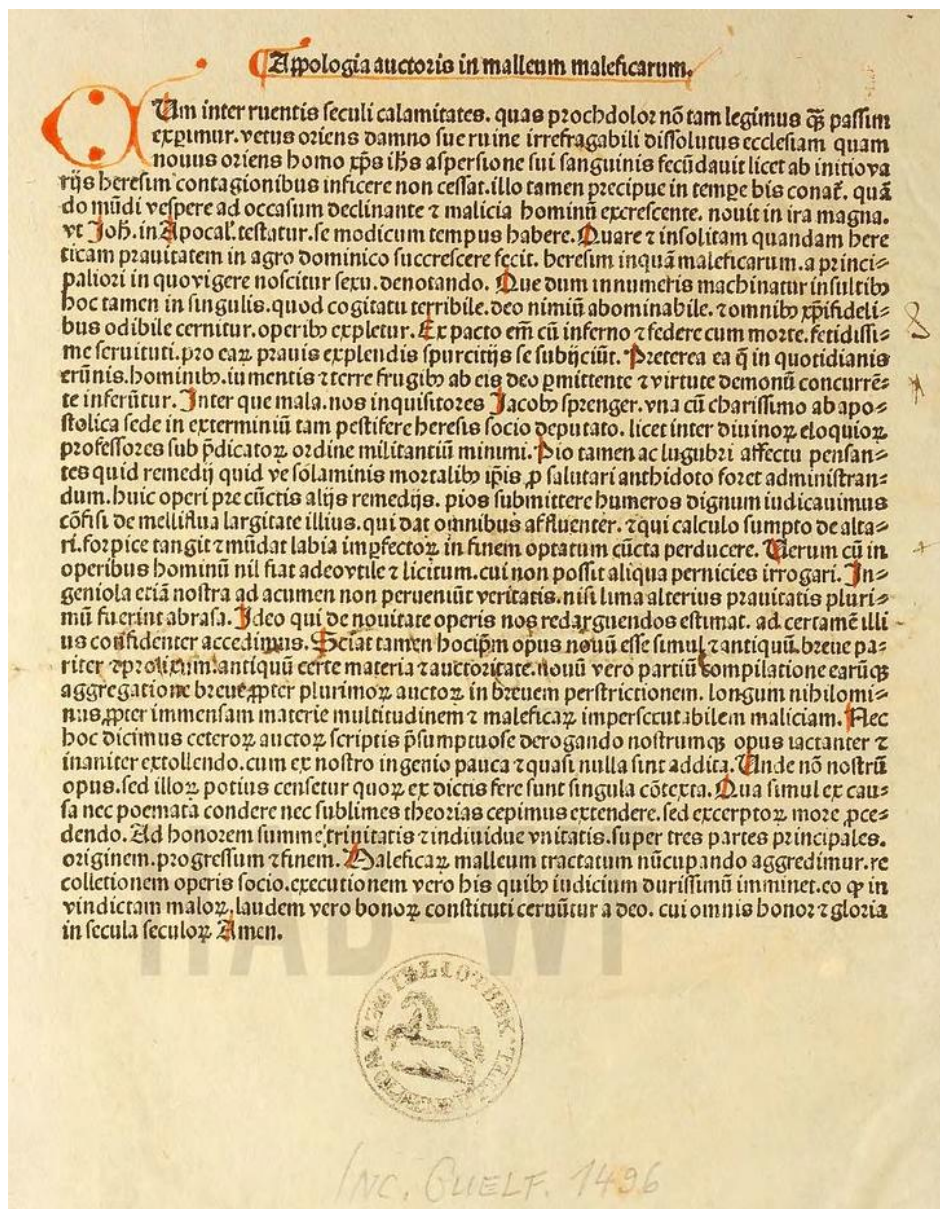
Vanaf 1487 raakte de heksenjacht in Europa in een stroomversnelling met de publicatie van de *Malleus Maleficarum* (ook bekend als *De Heksenhamer*) van Heinrich Kramer (Heinrich Institoris - Schettstadt, 1430-Mähren, 1505), een Dominicaanse inquisiteur die was aangesteld om ketterij te bestrijden¹. Met dit boek trachtte de auteur het bestaan van heksen te bewijzen, hoe die te herkennen en hoe seculiere rechtbanken ze moesten vervolgen. Duitse theologen veroordeelden het werk omdat het onethische en onwettige procedures aanbeveelde, en niet in overeenstemming was met de katholieke doctrines van de demonologie. Met de opkomst van de boekdrukkunst raakte deze handleiding toch al gauw verspreid over het hele continent, met verschillende herdrukken en een totale oplage van maar liefst 30.000 exemplaren.

Twee eeuwen later, in 1606, bevestigden aartschertogen Albrecht en Isabella, in navolging van koning Filips II in 1592, dat hekserij een groot gevaar vormde voor het katholieke rijk en actief moest opgespoord en bestraft worden. Lokale besturen waren verplicht om zes speciaal aangestelde advocaten te consulteren bij de Raad van Vlaanderen, het hoogste rechtscollege te Gent.

¹ KRAMER H., *Malleus Maleficarum*, Speyer (Duitsland), 1487.

In latere uitgaven werd als co-auteur ook de Dominicaanse inquisiteur en tijdgenoot van Kramer, Jacob Sprenger (Rheinfelden, 1436/1438-Straatsburg, 1495), toegevoegd. Dat co-auteurschap is het onderwerp van een slepende academische kwestie. Zie ook lucepedia.nl/dossieritem/malleus-maleficarum/malleus-maleficarum.

NIJSSEN D., *Dansen met de duivel, de invloed van de Malleus Maleficarum op het heksenbeeld in Europa van de vijftiende eeuw*, bachelorscriptie universiteit Nijmegen, 2016.



Illustratie 1. De eerste edities van de *Malleus Maleficarum* hadden, zoals andere vroege drukwerken, geen titelpagina. Het boek begint met een blanco blad als bescherming en de tekst begint dan gewoon op het tweede blad; dit noemt men een incipit.

Uit Wolfenbütteler Digitalen Bibliothek (WDB), uitgave vóór augustus 1490, diglib.hab.de/inkunabeln/151-quod-2f-1/start.htm.

Met dank aan Johan Hanselaer.

Deze tijdgeest zou het jaar nadien onder andere leiden tot de beruchte heksenprocessen in Laarne, waarover reeds verschillende artikels zijn gepubliceerd in het tijdschrift *Castellum*².

Zoals hierna zal blijken, hadden in 1607 ook vier vrouwen uit het naburige Kalken af te rekenen met deze vervolgingswaan met wisselende uitkomsten³.

In het Algemeen Rijksarchief te Brussel (ARA)⁴ trof ik in het kader van mijn stamboomonderzoek⁵ tussen een reeks Kalkense baljuwsrekeningen een aparte rekening aan van elf folio's met een schat aan informatie over deze kwestie. Als plaatsvervangend ambtenaar van de dorpsheer moest de *baljuw* onder andere telkens over één of meerdere jaren een gedetailleerd financieel verslag indienen met de inkomsten en de uitgaven.

² LOSTRIE C., VAN DAMME D., 'Heksen: De heksenprocessen van Laarne', in *Castellum*, jg. 1, nr. 4, december 1984, p. 1-4.

LOSTRIE C., VAN DAMME D., 'Heksen: Het toneel van de Heksenvervolgung te Laarne', in *Castellum*, jg. 2, nr. 1, maart 1985, p. 10-13.

LOSTRIE C., 'Heksen: De jacht op heksen', in *Castellum*, jg. 3, nr. 1, maart 1986, p. 8-10.

LOSTRIE C., 'Heksen: Het proces van de baljuw en de beul', in *Castellum*, jg. 3, nr. 2., juni 1986, p. 6-8.

LOSTRIE C., 'Heksen: Het dossier van Jeanne Callens', in *Castellum*, jg. 3, nr. 2, juni 1986, p. 8-10.

LOSTRIE C., 'Heksen: De duivel ontmaskerd', in *Castellum*, jg. 3, nr. 3, september 1986, p. 5-9.

DE WILDE J.R.J., '*Het faict van tooverie* in Laarne (1607-1608): enkele feiten en bedenkingen', in *Castellum*, jg. XVIII, nr. 4, december 2001, p. 3-32.

DE WILDE J.R.J., 'De gevolgen van de heksenprocessen in Laarne', in *Castellum*, jg. XXIV, nr. 3, september 2007, p. 17-21.

Alle artikels staan in PDF-formaat op https://www.bloggen/castellum_kalken_laarne/.

³ In de online inventarissen van het oud archief van Kalken of de Raad van Vlaanderen in het Rijksarchief Gent werden hierover geen aparte stukken aangetroffen.

⁴ ARA, Familiefonds de Merode-Westerloo, VDA 984. Dit omvangrijke fonds bevat veel heerlijk archief van Kalken uit het Ancien Regime waaronder baljuwsrekeningen vanaf de vijftiende eeuw. Cfr. de PDF-bijlage bij het thema 'Het Familiefonds de Merode-Westerloo, deel I: renteboeken en -lijsten' op www.bloggen.be/haeghens.

⁵ HAEGHENS L., 'Stamboomonderzoek naar de familie Haeghens', in *Castellum*, jg. XXVII, nr. 3, september 2010, p. 37-50. Voor een stand van zaken:

www.bloggen.be/haeghens.

Groffter de Calckene
 Courneye he my. de f...
Rekeninghe Bewijs ende
 Reliqua ghedaen, by desy is
 doende pieter van hecke bailliu van
 Calckene causa officie vuten name
 van G. & W. heere myn heere myner
 Jarquid philippus vilain Craue
 van spiegel Bander heere van Kaiser
 van heere van ste faub by seene heere
 van massenien van vesteren van
 vetheren in lude dat van alle
 desy enfsant vut ghuys ende
 administratie die se zgeadt seet
 vande drie rimindelic zebange
 vranckely en set rim van hontae
 de vickene jousme van hertoghe
 hertoghe vob van gude duent
 subsicthe byder huystr de van
 Jan de hertoghe se g. lude
 jousme velleman huystr is
 van fransoy de vider hertoghe

Illustratie 2. Aanvang van de baljuwsrekening van Pieter van Hecke.
 ARA, Familiefonds de Merode Westerloo, VDA 984.

De transcriptie van de aanhef van de baljuwsrekening (afkortingen zijn opgelost en leestekens toegevoegd voor een vlottere leesbaarheid):

*Rekeninghe Bewijs ende Reliqua⁶ ghedaen ende by desy is doende
 Pieter van Hecke, bailliu van Calckene causa officie⁷ vuten name*

⁶ *reliqua*: wat overblijft, het saldo van de rekening (positief of negatief).

⁷ *causa officie*: vanuit zijn ambt als baljuw.

van Edele ende Weerde heere myn heere mher Jacques Philippus Vilain⁸, grave van Iseghem, bander heere van Raisseghem, vry heere van Sente Jans ten Steene heere van Massemen, van Westerem, van wettere etc. ende dat van alle den ontfanck, vutgheven ende administratie die hy ghehadt heeft vande drije criminele ghevanghenen vrouwen om het crim⁹ van tooverie¹⁰, te wetene Joosyne van Kerckhove, huysvrauwe was van Pieter Dierick, Lysbette sVylders, huysvrauwe es van Jan de Schaepmeestere filius Henricus, ende Joosyne Vellemans, huysvrauwe es van Fransoys de Vijldere hiervolght.

Joosyne Van Kerckhove, Lysbette sVylders en Joosyne Vellemans werden opgepakt en dag en nacht onderworpen aan een kruisverhoor, soms onder *tortuur*¹¹, waarbij ze werden vastgebonden vlakbij een aangestoken vuur (de waakproef). Het staat vast dat Joosyne Vellemans (mogelijk ook de anderen) een halsband omgesnoerd kreeg die van binnen voorzien was van een rij scherpe ijzeren pinnen. Het foltertuing met koorden aan de muren vastgemaakt en bij elke hoofdbeweging drongen de pinnen in de hals wat helse pijnen veroorzaakte. Deze fysieke en mentale uitputtingsslag leidde meestal tot een bekentenis die slechts rechtsgeldig was indien ze nadien vrijwillig bevestigd werd. Werd die bekentenis dan toch herroepen, dan kon de ondervraging gewoon opnieuw beginnen.

Joosyne van Kerckhove kwam in het vizier van de plaatselijke overheid na de verhoren van Maeyken van Cuetsenroeye uit Overmere, die verklaarde dat *Janne Callens en Passcheyne Neyts tooveressen zijn en dat zij ze heeft gezien op de dansingen en vergaderingen van boze geest en bij Willem de Moerlooze en Pieter Dierickx en op het Galgenveld*¹², en nadien van de Laarnse Janne Callens, waarbij de griffier noteerde dat *Die ene keer was het eten op voorhand gekookt en smaakte het naar hooi, de andere keer kookte ze zelf met de 'boele'*¹³ van Willemeyne Sveermans

⁸ Jacques Philippus Vilain (1563-1628), heer van Kalken (cfr. voetnoot 21).

⁹ *crim*: misdrijf.

¹⁰ *tooverie*: hekserij.

¹¹ *tortuur*: foltering.

¹² LOSTRIE C., 'Heksen: De jacht op heksen', in *Castellum*, jg. 3, nr. 1, maart 1986, p. 8-10, pp. 10. Op het einde van de Lagen Heirweg in Laarne staat het gedenkteken

'Galgeneed'. Janne Callens werd op 2 oktober 1607 terechtgesteld op het nabijgelegen 'Galgenveld', samen met Willemeyne Sveermans.

¹³ *boele*: duivel in de gedaante van een minnaar.

(cfr. infra). *Dit gebeurde bij de weduwe van Pieter Dierickx te Kalken*¹⁴ (cfr. de aanhef). Ze stierven alledrie op de brandstapel.

De vermelde baljuwsrekening bevat telkens een overzicht van de inkomsten en de uitgaven per beklagde. Hierna volgen de belangrijkste passages met de nodige duiding.

1. Joosyne Van Kerckhove

Bij de inkomsten:

*Eerst den ontfanck vande geconfisceerde goede*¹⁵ *joosyne van kerckhove gheexecuteerde metten vuere upden xi octobris 1607*¹⁶.

In verband hiermee noteerde pastoor Joannes Vander Sijpe in het Kalkense parochieregister van de overlijdens:

*10 Octobris affecta est supplicio ignis ob veneficio*¹⁷
Judoca van kerckhove reliquit unicus filium
*Agidium*¹⁸

Vrij vertaald: op 10 oktober stierf Judoca van Kerckhove op de brandstapel wegens hekserij; ze liet een enige zoon na, Egidius (roepnaam *Gillis*).

Dit was toen dikwijls het trieste lot van veroordeelde heksen. Indien die zich bij de doodsbekentenis bekeerden, werden ze soms eerst gewurgd om volgens het kerkelijk geloof zo toch nog een kans te krijgen om in de Hemel te belanden, zoniet werden ze levend

¹⁴ LOSTRIE C., 'Heksen: Het dossier van Janne Callens', in *Castellum*, 2, 1986, p. 9.

¹⁵ *geconfisceerde goede* (oudnederlands/frans): in beslag genomen goederen.

¹⁶ Deze rekening werd pas twee jaar later opgemaakt in 1609. In een Laarnse procesbundel en het Kalkense parochieregister staat de correcte datum vermeld, namelijk 10 in plaats van 11 oktober 1607.

¹⁷ MAXWELL-STUART P.-G., *Heksen, de geschiedenis*, (Londen), 2007, p. 33: *Degenen die bekenden dat ze schadelijke magie of gifmagie hadden bedreven (malificium en veneficium) of na een behoorlijke rechtsgang daaraan schuldig waren bevonden, mochten tegen hun veroordeling niet in beroep gaan.*

¹⁸ DE RUYVER L., 'Kalken, Begrafenissen (Sint-Denijs) 1604-1631 en 1663-1796', CD-ROM uitgegeven via VVF Gent-Digitaal Archief, 1998, p. 343. Aan de hand hiervan werd de originele akte opgezocht via <https://search.arch.be/nl/>, de zoekrobot van het Rijksarchief.

verbrand. Na de aanhouding werden hun bezittingen meteen in beslag genomen om de proces- en gevangenskosten te dekken.

Vervolgens:

Item ontfanen van Gillis Bracke soone vande voornoemde Joosyne¹⁹ de somme van vijftwintigh ponden groots vlaems de welcke hy by appointemente²⁰ jehens myn Edele ende Weerde myn vrouwe Isabaeu de Berghes, gravinne van Iseghem etc²¹, ghemaect ende schuldich was te betalen boven²² alle costen vanden processe ende misen van justitie²³.

Bovendien moest hij alle salarissen, diensthandelingen én maaltijden betalen van de baljuw, schepen en leenmannen tijdens de gevangenschap van zijn moeder.

Toch toonde de vrouw van Kalken enige clementie, zoals blijkt uit een tekst genoteerd door Cyriel Dauwe²⁴:

Tooveres verbrand - Een vruchtbaar heksenjaar moet 1607 geweest zijn, alsdan werd hier verbrand op eenen houtstapel de moeder van zekeren Gillis Bracke, om de kosten van het rechtsgeding te dekken, werden hare goederen, een half bunder land, aangeslagen door de vrouw van Kalken, de gravin van Iseghem, toch bij schikking dezer edelvrouw kwam haren zoon terug in het bezit van zijn moederlijk erfdeel.

Item ontfanen van Jan Baert te Laerne over de confiscatie van goede gheleghen binnen Calckene achterghelaeten by Willemynne Veermans, in haeren leven syne huysvrouw, ende omme het crim van tooverye gheexecuteert metten vuere datter de doot navolghde up den iien octobris xvi seven.

De opbrengst, zijnde 23 pond groten Vlaams, werd in opdracht van de vrouw van Kalken overgemaakt aan het Laarnse bestuur, omdat

¹⁹ Zoon uit een vorig huwelijk. In de reguliere baljuwsrekening van 1 januari tot 31 december 1607 staat het vermeld bij de “*Andere ontfanck vanden confiscaties binnen den tyt deser rekeninghe*” op folio 8 recto, samen met het item in verband met de goederen van Willemyne Sveerman.

²⁰ *by appointemente*: regeling, schikking, afspraak.

²¹ Isabaeu de Berghes is de echtgenote van Jacques Philippe de Gand Vilain (cfr. voetnoot 8).

²² Mogelijk gaat het hier om een borgstelling om extra kosten te dekken.

²³ *justitie*: rechtsvervolging.

²⁴ DAUWE C., *Calcken door de eeuwen heen*, Kalken, 1908, kolom 28.

ze daar gewoond had *danof den doender* (de baljuw) *van desen int vriendelyck met Jan Baert veraccordeert*²⁵ *es*.

Bij de uitgaven staan betalingen vermeld aan onder anderen:

- Jan Dierick, meier²⁶ van Kalken, belast met haar gevangenschap, het voorzien van voedsel en het leveren van hout en kaarsen aan de bewakers.
- Jooris Aerts en Merten De Cueleneere, officieren²⁷ van Kalken, voor hun salaris naar aanleiding van de betekening van de dagvaarding via een oorkonde²⁸ en de bewaking van alle verdachten.
- advocaten Jacob Van Hamme, Fransoys Bossier senior en Gillis Stalins *ghecomitteert van haere hoochhede wegghen omme te besoignieren inde processen ende de zaeken ventilerende*²⁹ *binnen de lande van vlaenderen up tfaict van tooverie voor consulten van vijfve destincte consultaties blyckens by de vijfde advijse*. Volgens een beslissing van 6 juni 1606 waren ze aangesteld om dergelijke zaken in het Graafschap Vlaanderen te behandelen en advies uit te brengen.
- advocaat Fransoys Bossier junior *omme te comen besoignieren in torture vande voornoemde Joosyne ghevanghene*.
- burgemeester Matthys Verbrugghen en de baljuw zelf voor hun vacatiegelden³⁰.
- griffier Gillis Hubrecht voor zijn salaris, het noteren van de verklaringen en het opstellen van de teksten van de oorkonden, vacatiegeld om vóór de start van het proces samen met de burgemeester, baljuw, schepenen en leenmannen te Gent enkele rechtsgeleerden te consulteren, en te Laarne om er kennis te nemen van de beschuldigingen tegen de plaatselijke verdachten.
- enkele schepenen, waaronder Jacob Haghens³¹, en leenmannen voor het afwisselend bijwonen van de verhoren.

²⁵ *veraccordeert*: overeengekomen.

²⁶ Rechterlijke ambtenaar die onder meer belast was met de uitvoering van vonnissen bij burgerzaken en de veiling van goederen bij onteigeningen.

²⁷ Beambten in dienst van de baljuw, enigszins te vergelijken met een veldwachter.

²⁸ *oorkonde*: gezegelde akte, veelal op perkament.

²⁹ *ventilerende*: zich voordoend.

³⁰ *vacatiegeld*: presentiegeld voor het organiseren en of bijwonen van vergaderingen.

³¹ Jacob Haghens (°ca. 1555 - †31 juli 1625), genoemd als Kalkense schepenen vanaf 1602.

- schepen Pieter Vandervaet voor de inventarisatie van haar goederen.
- de *officier criminel*³² voor het verhoor onder tortuur, *van justitie te doene*³³ en *het upperste cleet*³⁴.
- de *confessors*³⁵ om de biecht af te nemen *vande patiente* en missen op te dragen.
- Lieven Drieghe om deze biechtvaders met de paardenwagen te halen uit Gent en terug te brengen.
- meier Jan Dierick voor de levering van berken- en eikhout.
- Willem Vanden Brande voor het leveren van de laatste maaltijd van de terdoodveroordeelde.

2. Lysbette sVylgers (De Vylger)

Bij de inkomsten:

Item ontfanen van Jan de Schaepmeester filius Henricus over Lysbette sVylgers, zyn huysvrauwe, up tgene haer by mannen van leene ende schepenen by advyse ende sentencie van recht gheleerden gheordonneert was te betaelene haere vanghenesse costen ende mysen van justitie voor staecken van vanghenesse sub poena convictij³⁶ den vden february 1608 omme dhelft vande somme van mits dat hy voor de reste zeker moest stellen up dordonnantie vanden hove.

Volgens het vonnis moest zij de helft van haar gevangenis- en gerechtskosten betalen, en zich aanmelden bij een nieuwe dagvaarding (cfr. de vierde casus). Haar man moest zich voor de andere helft borg stellen. Achteraf betaalde hij ook het tweede deel, met daarbovenop diverse extra kosten voor de baljuw, burgemeester, griffier, schepenen “*ende andre notable*”.

³² *de officier criminel*: de Gentse beul of scherprechter, Boudewijn Waelspeck.

³³ *van justitie te doene*: de terechtstelling uitvoeren.

³⁴ VAN WERVEKE A., ‘Het huwelijk’, in *Tijdschrift voor Nederlandsche folklore*, jg. 12, 1899-1900, p. 115-126, pp. 120: *De beul had het recht het opperste kleet (het meest waardevolle kledingstuk) van de terechtgestelden te nemen; als de schepenen het kledingstuk aan de familie lieten, zoals het hier en bijna altijd bij min gegoeden het geval was, kreeg de beul een schadevergoeding.*

³⁵ *confessors*: biechtvaders.

³⁶ *sub poena convictij*: op straffe van veroordeling (bij het niet respecteren van het vonnis).

Bij de uitgaven stonden betalingen vermeld aan onder anderen:

- meier Jan Dierick voor de onkosten tijdens de gevangenschap, het voedsel voor de gevangene en de bewakers, levering van kaarsen en hout, en het gebruik van zijn keuken voor een periode van 150 dagen, min de 6 dagen hechtenis te Gent.
- officieren Jooris Aerts en Merten De Cueleneere en anderen voor hun salaris naar aanleiding van de betekening van de dagvaarding en de bewaking van de verdachte.
- de verschillende advocaten voor hun honoraria, en voor 9 adviezen bij *meester Jan Coucke als superintendant vanden hove ghecommitteert*³⁷. Coucke was raadsheer-commissaris bij de Raad van Vlaanderen, en moest in 1606 *de plaats innemen van Jan de Bloys als superintendant om erover te waken dat alle magistraten van Vlaanderen hun uiterste taak zouden doen om het abominabele misdrijf, zijnde toverij, met wortel en tak uit te roeien*³⁸.
- dokter Herman Vander Heyden³⁹ om in de Gentse gevangenis na te gaan *oft zy eenighe insensible teecken hadde*, dit wil zeggen dat hij speurde op haar lichaam naar verdachte merktekens. Als hij die met een naald doorprikte en ze ongevoelig bleken of niet bloedden, werden deze beschouwd als duivelstekens (latijn: *stigma diabolicum*).
- burgemeester Matthys Verbrugghen voor zijn vacatiegeld om te Gent met rechtsgeleerden het proces voor te bereiden, en om in Laarne en in andere parochies kennis te nemen van de belastende verklaringen die de overige vermeende heksen afgelegd hadden tegen Lysbette sVylgers.
- diverse schepenen en leenmannen voor de vergoeding voor hun vacatiegelden te Gent.
- de baljuw voor zijn vacatiegeld te Gent en het doen opstellen van de nodige verhoorverslagen.

³⁷ *ghecommitteert*: aangesteld.

³⁸ VERHAEGHE C., *De benoeming van de voorzitters en de raadsheren van de Raad van Vlaanderen (1598-1633)*, Gent, 2000 (online scriptie op www.thesis.net), onder Raadsheren, paragraaf 3.2.

³⁹ Hij onderzocht ook een vermeende mannelijke heks uit Laarne, nl. Lieven Lammens. Cfr. DE WILDE J.R.J., 'Het *faict van tooverie* in Laarne (1607-1608): enkele feiten en bedenkingen', in *Castellum*, jg. XVIII, nr. 4, december 2001, p. 3-32, pp. 21.

- de griffier om de verklaringen van Lysbette sVylders tijdens de verhoren dag en nacht te noteren en daarvan een verslag op te maken, en het vacatiegeld om te Laarne en te Wetteren kennis te nemen van de beschuldigingen.
- de beul voor de *visitatie*⁴⁰, *tortuur* en *cordegelt*⁴¹ binnen Ghendt.
- *Item betaelt den suppier*⁴² *van het schauselet*⁴³ *binnen Ghendt over dijsergelt*⁴⁴ *ende de wercke van torture vande voornoemde ghevanghene midtsgaders hondert ende vyftich haudt gheemployeert ende verbrant inde voorseyde torture binnen den tyt van zes daghen.*
- Cornelis Clyncspoor om *de ghevanghene voornoemt inde absentie vanden officier bewaert hebbende up den waghen so de selven ghevoert wierde tot Overmeere omme te confronteren jehens Naynken van Eesvelde*⁴⁵ *aldaer ghevanghen up ghelycken crim.*

3. Joosyne Vellemans

Uit andere processtukken blijkt dat Joosyne Vellemans op 26 oktober 1607 verhoord werd onder tortuur met de halsband. Nadien trok ze echter haar bekentenissen in⁴⁶. Zij verbleef, net als de twee andere vrouwen, 150 dagen in hechtenis, deels te Gent, en werd op 5 februari 1608 voor vijftientig jaar verbannen.

⁴⁰ *visitatie*: lichaamsonderzoek naar merktekens van de duivel.

⁴¹ *cordegelt*: vergoeding voor het aangekochte touw.

⁴² *suppier*: cipier.

⁴³ Ook *Chastelet*, de vroegere stadsgevangenis op de Gentse Korenmarkt.

⁴⁴ *dijsergelt*: boeirecht.

STALLAERT K.F., *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden*, deel 2, Leiden, 1886, p. 14.

⁴⁵ *Naynken* is een verkleinwoord van de Latijnse doopnaam Adriana. De achtervoegsels -ken of -kin komen zowel voor bij kinderen als bij volwassenen. Over *Naynken* van Eesvelde werden in de Overmeerse parochieregisters, bewaard vanaf 1615, geen sporen gevonden. Met dank aan Marleen Van Acker van HK Overmere voor de opzoekingen.

⁴⁶ RAG, Oud Archief Laarne, nr. 486. Zie MONBALLYU J., 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', in *Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging het Land van Aalst*, jg. LIII, 4, 2001, p. 231.

Bij de inkomsten:

- de verkoop van twee naast elkaar gelegen percelen land in de Zomerstraat te Kalken voor 50 pond en 10 schellingen grooten om de gevangeniskosten en procesgang te dekken, al ging een deel van de opbrengst naar de vrouw van Kalken als jaarlijks pachtgeld. Bovendien werd de opbrengst van de verkoop van het aangeslagen meubilair en van een koe *ghenampteert*, dit betekent voorlopig bij de griffier als borg gegeven, in afwachting van een uitspraak in de rechtszaak die verschillende schuldeisers tegen haar aangespannen hadden bij de luitenant-civil van de Indaginghe⁴⁷ te Gent.

Bij de uitgaven, zoals bij de eerste twee vrouwen:

- betalingen aan de baljuw, meier, officieren, advocaten, burgemeester, schepenen en leenmannen van Kalken.
- *item betaelt aen my selven* (baljuw Pieter van Hecke) *omme myne vacatien tot Ghendt ghevaceert ende naer andre prochien zo Laerne ende Overmeere daer van ghelycke ghevanghenen waeren, omme de accusatien te lichten*⁴⁸, en de kosten voor zijn reis en verblijf in Doornik om daar de rekening in te dienen en verslag uit te brengen (cf. infra).
- betaling aan de griffier om haar verklaringen nauwkeurig neer te pennen tijdens beide verhoren onder tortuur in Gent: *mits zes daghen en nachten de ghevanghene ghewaect ende gheexamineert in torture zo inde eerste als inde tweede torture stellen vande examen verlyt de oorconden haerlieder depositien.*
- daarnaast om samen met Pieter Vander Vaet de (on)roerende goederen naar waarde te schatten van Jan Baert en Willemyne De Veerman die te Kalken gelegen waren (cfr. supra).

⁴⁷ Eénpersoonsrechtbank die Keizer Karel V in 1541 instelde om bij een rechtsprocedure buitensporige kosten te vermijden. Deze vorstelijke ambtenaar was bevoegd voor financiële geschillen (zoals wanbetalingen) binnen het 'Gentse Kwartier', dat grote delen van Vlaanderen bestreek. *Indaging* betekent een oproeping, een dagvaarding voor het gerecht binnen zekere rechtskring. Zie BUNTINX J., 'De luitenant-civil van de Indaginghe van Gent', in *Liber Amicorum Achiel De Vos*, Evergem, 1989, p. 63-65.

⁴⁸ *accusatie te lichten*: kennis te nemen van de beschuldigingen.

4. Joosyne Smets

Er was nog een vierde vrouw betrokken in deze zaak, namelijk Joosyne Smets.

Voorts alsoo binnen de voorseyde prochie ooc ghevanghen is gheweest Joosyne Smets, huysvrauwe van Balten vanden Steene ter oorsacke van crim van tooverije ende dat sy by sentencie van mannen van leene ende schepenen van Calcken voorseyt de [weggelaten] septembris zesthien hondert ende zevens by provisie gestaect es gheweest van vanghenesse up belofte ende verbant van inne te commen t'allen tyde dies van sheeren ende wetsweghe ghemaent synde, up peyne van ghehauden te zyne voor verwonnen⁴⁹ vanden saecke haer te laste gheleyt ende mits by haer up legghende haere vanghenesse costen ende mysen van justitie, ende waernaer gheene andere sententie ghegheven en es thaer laste soo wordt alhier dit alleenlyck gebrocht voor memorie.

Joosyne Smets⁵⁰ werd ontslagen uit de gevangenis na betaling van een borgsom, maar het vonnis bepaalde ook dat ze zich onmiddellijk moest aanmelden na een nieuwe dagvaarding, zoniet werd ze verondersteld schuldig te zijn. Bovendien moest ze alle gevangenis- en gerechtskosten betalen. Die regeling gold zolang er geen nieuw vonnis tegen haar was geveld.

De baljuwsrekening werd uiteindelijk in 1609 gesloten en achteraan gehandtekend door onder anderen de baljuw, de griffier en *Maximilien de Rassenghien et de Reninghe* (1571-1644), een broer van de heer van Kalken die te Doornik woonde. De allerlaatste folio bevat een reeks in het Frans opgestelde boekhoudkundige aantekeningen op datum van 16 april 1613 en werd ondertekend door baljuw Pieter van Hecke en Isabeau de Berghes, vrouw van Kalken, in haar woonplaats in het Noord-Franse Lomme (nabij Rijsel).

Afsluitende bemerking

Deze trieste episode in de geschiedenis van Laarne en Kalken kostte uiteindelijk het leven aan vijf vrouwen (ook de Laarnse Josyne Celis

⁴⁹ *verwinnen*: schuldig bevinden.

⁵⁰ Judoca Smet, echtgenote van Balthazarus Vanden Steen, overleed te Kalken op ongeveer 61-jarige leeftijd op 14 juni 1633 en liet drie kinderen na. Parochieregister overluidens, Sint-Denijsparochie Kalken.

kwam om op de brandstapel). Pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw kwam er een kentering toen de heersende klasse het concept van onstoffelijke wezens verwierp. Rechters begonnen heksenprocessen tegen te werken en marteling werd als methode bij strafrechtelijk onderzoek afgeschaft. In 1684 vond in het Waaslandse Sinaai het laatste Vlaamse heksenproces plaats. De beklaagde, Martha van Wetteren, werd op 24 juli 1684 ter dood veroordeeld op de brandstapel, maar omdat ze zwanger was, werd het vonnis pas na de bevalling uitgevoerd op 23 oktober 1684 te Belsele⁵¹.

Overzicht van het lot van de in deze bijdrage vermelde vrouwen:

PAROCHIE	NAAM	BESLISSING
Overmere	Maeyken Van Cuetsenroeye	Terechtgesteld op 16 augustus 1607
Overmere	Naynken Van Eesvelde	Onbekend
Laarne	Passchyne Neyts	Terechtgesteld op 11 september 1607
Laarne	Janne Callens	Terechtgesteld op 2 oktober 1607
Laarne	Willemyne De Veerman	Terechtgesteld op 2 oktober 1607
Kalken	Joosyne Van Kerckhove	Terechtgesteld op 10 oktober 1607
Kalken	Lysbette De Vylder	Vrijgelaten onder voorwaarden
Kalken	Joosyne Smets	Vrijgelaten onder voorwaarden, september 1607
Kalken	Joosyne Vellemans	Verbannen voor 25 jaar op 05 februari 1608

⁵¹ VANHEMELRYCK F., *Het gevecht met de duivel. Heksen in Vlaanderen*, Leuven, 1999, p. 243-244.

Bronnen

Niet-gepubliceerde bronnen

- Algemeen Rijksarchief Brussel (ARA), Familiefonds de Merode Westerloo, VDA 984, baljuwsrekening.

Gepubliceerde bronnen (al dan niet online)

- BUNTINX J., 'De luitenant-civil van de Indagginge van Gent', in *Liber Amicorum Achiel De Vos*, Evergem, 1989, p. 63-65.
- DAUWE C., *Calcken door de eeuwen heen*, Kalken, 1908.
- DE RUYVER L., *De Sint Denijsparochie van Kalken. Overlijdens 1604-1900*, VVF Gent - Digitaal Archief (CD-Rom), 1998.
- DE WILDE J.R.J., 'Het faict van tooverie in Laarne (1607-1608): enkele feiten en bedenkingen', in *Castellum*, jg. XVIII, nr. 4, december 2001, p. 3-32.
- DE WILDE J.R.J., 'De gevolgen van de heksenprocessen in Laarne', in *Castellum*, jg. XXIV, nr. 3, september 2007, p. 17-21
- LOSTRIE C., VAN DAMME D., 'Heksen: De heksenprocessen van Laarne', in *Castellum*, jg. 1, nr. 4, december 1984, p. 1-4.
- LOSTRIE C., VAN DAMME D., 'Heksen: Het toneel van de Heksenvervolgting te Laarne', in *Castellum*, jg. 2, nr. 1, maart 1985, p. 10-13.
- LOSTRIE C., 'Heksen: De jacht op heksen', in *Castellum*, jg. 3, nr. 1, maart 1986, p. 8-10.
- LOSTRIE C., 'Heksen: Het proces van de baljuw en de beul', in *Castellum*, jg. 3, nr. 2., juni 1986, p. 6-8.
- LOSTRIE C., 'Heksen: Het dossier van Jeanne Callens', in *Castellum*, jg. 3, nr. 2, juni 1986, p. 8-10.
- LOSTRIE C., 'Heksen: De duivel ontmaskerd', in *Castellum*, jg. 3, nr. 3, september 1986, p. 5-9.
- MONBALLYU J., 'Heksenprocessen en andere toverijprocessen in het Land van Aalst en het Land van Dendermonde', Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging het Land van Aalst, Jrg. LIII, 4 (2001).
- NIJSSEN D., *Dansen met de duivel, de invloed van de Malleus Maleficarum op het heksenbeeld in Europa van de vijftiende eeuw*, bachelorscriptie universiteit Nijmegen, 2016.
- STALLAERT K.F., 'Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden, Volume 2' (1886).
- VANHEMELRYCK F., *Het gevecht met de duivel. Heksen in Vlaanderen*, Leuven, 1999.
- VAN WERVEKE A., 'Het huwelijk', in DE MONT P., DE COCK A. (red), *Tijdschrift voor Nederlandsche folklore*, jg. 12, 1899-1900, p. 115-126.
- VERHAEGHE C., *De benoeming van de voorzitters en de raadsheren van de Raad van Vlaanderen (1598-1633)*, Gent, 2000 (scriptie op www.thesis.net).
- Woordenboek der Nederlandsche Taal & Middelnederlandsch Woordenboek (Instituut voor de Nederlandse Taal / Historische woordenboeken Nederlands en Fries / De Geïntegreerde Taalbank).
- <https://search.arch.be/nl/> (zoekrobot van het Rijksarchief).

JURIDISCH GESCHIL OVER ‘HET BESTE HOOFD’ TE KALKEN IN 1612

Luc Haeghens

Sinds mensenheugenis ging Jan Modaal op het platteland gebukt onder allerlei regionale en lokale belastingen, grondlasten, successierechten, (tol)heffingen, penningen, enz¹. Zo kon de heer van Kalken bij het overlijden van een bewoner in principe een item uit de persoonlijke bezittingen opeisen, zoals ‘*het beste hoofd*’, bijvoorbeeld een dier uit de veestapel, of ‘*beste kateil*’, roerende goederen, bijvoorbeeld het mooiste meubel uit de inboedel. In de praktijk konden nabestaanden de geschatte waarde afkopen (de *redemptie*) zodat het voorwerp of dier binnen de familie bleef, ofwel werd het openbaar verkocht.

In het kader van mijn stamboomonderzoek² vond ik online³ in het Algemeen Familiefonds van het Gentse Rijksarchief⁴ (RAG) een akte (zie verder) waarin sprake is dat een aantal Kalkenaars zich begin zeventiende eeuw lieten registreren als buitenpoorter⁵ van Dendermonde. Tegen betaling van het jaarlijkse poortersgeld konden zij genieten van de burgerrechten van de stad, maar woonden er zelf niet. Zo kon een deel van de bemiddelde plattelandsbevolking, veelal handelaars en ambachtslieden, op zoek gaan naar economische opportuniteiten, maar ook beroep doen op een meer onafhankelijke rechtspraak, en zich fiscaal beschermen tegen lokale heerlijke lasten.

¹ MADDENS N., ‘De plattelandsfiscaliteit in het graafschap Vlaanderen van de 16de tot de 18de eeuw’, in *De plattelandsfiscaliteit tijdens het Ancien Regime*, Antwerpen, 1985, p. 69.

² HAEGHENS L., ‘Stamboomonderzoek naar de familie Haeghens’, in *Castellum*, jg. XXVII, nr. 3, september 2010, p. 37-50. Voor een stand van zaken: www.bloggen.be/haeghens.

³ <http://search.arch.be> (de zoekrobot van het Rijksarchief).

⁴ Rijksarchief Gent (RAG), Algemeen Familiefonds, 756, Kalken: beste hoofd, rechten en gebruiken (1616-1658). De map bevat ook nog een later afschrift van dezelfde akte, opgesteld door griffier Gillis Hubrecht op 22 oktober 1613, en een afbakening van bevoegdheden tussen baljuw en meier, opgesteld in 1638 door baljuw Nicolaas *Staest* Van Hecke: *Rechten ende usantien ghecostumeert tusschen den Bailliu ende meyer van Calckene*.

⁵ DECAVELE J., ‘De Gentse poortერი en buitenpoortერი’, in *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx*, Leuven, 1981, p. 63-83.

Het Algemeen Familiefonds in het RAG bevat allerlei documenten, brieven, testamenten, genealogische aantekeningen, staten van goed, processtukken, zaken in verband met goederen- en huishoud beheer, opleiding, culturele betrokkenheid, beroepsbezigheden en drukwerk, gaande van de veertiende eeuw tot 1984.

De bestanddelen uit de inventaris zijn gegroepeerd onder de naam van de schenker of personen en families waarop ze betrekking hebben. Vermeldenswaard voor iedereen die onderzoek doet in de streek zijn zeker het Adelsarchief Piers de Raveschoot (nummers 633 tot en met 642), als voormalige eigenaars van de heerlijkheid Raveschoot gesitueerd net boven Kalken, waar mijn voorouders woonden en pachtten, en het fonds van de Gentse familie Papejans de Morchoven (nummer 2632), grondbezitters te Kalken met een reeks afschriften van stukken uit de vijftiende- en zestiende eeuw (voor meer details, zie mijn blog bij Algemeen Familiefonds I & II). Het fonds bevat ook een grote hoeveelheid losse stukken uit archieven van religieuze instellingen, lenen en heerlijkheden, zoals het renteboek met grondlasten van Kalkens pastoor Charles Van Winckele omstreeks 1680 (nummer 4187), en registers met uittreksels uit Kalkense leenboeken opgemaakt in respectievelijk 1643 en 1662, maar met mutaties (wijziging van grondgebruik van generatie op generatie) die teruggaan tot het begin van de zestiende eeuw (nummer 4616). Menig genealoog zal hier verrassende zaken aantreffen. Zo vond ik er een bevestiging van mijn stamreeks die teruggaat tot omstreeks 1480.

De heerlijkheid van Kalken behoorde tot de kasselrij⁶ van het Land van Dendermonde. In 1629 staat nog te lezen in de *Costumen⁷ der Stede ende Lande van Dendermonde*⁸ dat *Alle Poorters der voorseyde Stede overlydende binnen der selver Stede ofte Lande, zijn vry vande beste Hoofden, alsoo wel jegens den Prince, als jegens de vassaelen.*

⁶ Het graafschap Vlaanderen was onderverdeeld in vierentwintig kasselrijen (Fr. *châtellenies*), met onder andere het Land van Dendermonde dat bestond, naast de stad zelf, uit zestien dorpen, waaronder Kalken. Zie AUGUSTYN B., 'Land van Dendermonde', in PREVENIER W., AUGUSTYN B. (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, p. 457-460.

⁷ *costumen*: gewoonterecht.

⁸ *Costumen der Stede ende Lande van Dendermonde by syne Maj. gedecreteert den 5 April Anno 1629, Rubrica II Van de Poorterye, Artikel IV*, p. 16 (herdruk uit 1646 door Philips De Croÿ, Leiden).

Om dit fiscaal achterpoortje te sluiten en zijn bron van inkomsten te beschermen, liet Jacques-Philippe de Gand-Vilain, graaf van Izegem en heer van Kalken, via baljuw Pieter Van Hecke, op 8 januari 1612 bij de zondagsmis de mededeling verspreiden dat verzet tegen de heffing van *het beste hoofd* zinloos was, aangezien volgens hem ook Dendermondse poorters die als passanten kwamen te overlijden in Kalken, *het beste hoofd* verschuldigd waren. Desnoods zou hij een proces aanspannen om zijn rechten te doen gelden. Hij baseerde zich hiervoor niet op het gewoonterecht van de *costumen*, maar wel op rechtspraak met een vonnis in zijn voordeel, zoals blijkt uit de noot in de linkermarge onderaan het handschrift (zie bijlage). In de inventarissen van het archief van de Raad van Vlaanderen⁹, dat van de Prinsen van Izegem¹⁰, of van het oud archief van Kalken (RAG) werden hierover geen processtukken gevonden. Mogelijk bevinden zich nog relevante documenten in het uitgebreide archief van de Gentse schepenbanken (Stadsarchief Gent).

Reeds in de vijftiende eeuw moest Jan van Massemen, de toenmalige heer van Kalken, in een gelijkaardige zaak tot in hoger beroep gaan om zijn gelijk te halen:

Een geschil van een anderen aard had in 1438 plaats tusschen denzelfden dorpsheer en de schepenen van Dendermonde. Het betrof ditmaal de uitoefening van het recht der beste have, dat de eerstgenoemde beweerde hem van alle te Kalkene overledene personen, 't zij inboorlingen of vreemdelingen, toe te komen. Gebruik makende van dit recht, had Jan van Massemen ten sterfhuize van zekere Dendermondsche poorteres, met name Catharina van der Meersch, te Kalken overleden, een zilveren beker doen aanslaan, waartegen hare erfgenamen verzet aantekenden. De zaak kwam voor de rechtbank van de schepenen van de keure te Gent, die den heer van Kalken gelijk gaven; edoch de schepenen van Dendermonde zich de belangen hunner onderhoorigen hebbende aangetrokken, gingen met de erfgenamen van Catharina van der Meersch in beroep bij den Raad van Vlaanderen, die de eischers in hunne vraag gegrond verklaarde¹¹.

⁹ BUNTINX J., *Inventaris van het Archief van de Raad van Vlaanderen*, 9 delen, Brussel, 1964-1979. Online beschikbaar via search.arch.be .

¹⁰ VAN ISTERDAEL H., *Inventaris van het familiearchief Prinsen van Izegem*, Brussel, 1986.

¹¹ RAG, GW8, Raad van Vlaanderen, H. Acten en Sententiën, 2355, 8 april 1437 - 2 april 1438. 1 register, folio 445 recto, paragraaf 3: “*Sentencie ende vonnesse...ghegheven tusschen der stede van Dendremonde ende de kinderen Wilden heesschers (eisers) op*

*Bijgevolg werd de heer van Kalken tot de teruggaaf van den aangeslagen beker veroordeeld, of, voor het geval deze niet meer bestond, er de waarde in geld aan de rechthebbenden van uit te betalen*¹².

De heer van Kalken tekende echter hoger beroep aan bij het Parlement van Parijs, het hoogste beroepscollege voor het graafschap Vlaanderen tot 1522. Toen deze instantie haar vonnis velde, was hij reeds overleden. Lodewijk van Massemen nam als voogd over de minderjarige wees Anthonine van Massemen het dossier over. Op 20 augustus 1440 werden de gebroeders De Wilde en de schepenbank van Dendermonde in het ongelijk gesteld en veroordeeld tot het dragen van de proceskosten¹³.

Een ander voorbeeld vinden we in de *Inventaire ancien des titres et papiers de la maison d'Isenghien*¹⁴ van vermoedelijk begin achttiende eeuw, met de Noord-Franse, Belgische, Luxemburgse en Duitse bezittingen van de prins van Izegem, onder andere ook heer van Kalken. Dit register bevat ook tal van verwijzingen naar Kalkense archiefstukken¹⁵, zoals op folio's 384r^o/385v^o een niet-gedateerde akte waaruit blijkt dat verscheidene leenheren een gezamenlijk front vormden:

een zide Ende Jan van masmine heere van calkene verweer op andere ten proffyte vanden vors. heesschers”.

¹² DE POTTER F., BROECKAERT J., *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Vierde reeks, Arrondissement Dendermonde, deel I, Kalken, Gent, 1889, p. 14, verwijzend naar Zwarte Boek van Dendermonde, blz. 108. - Inventaire des Chartes de la ville de Termonde, blz. 58.*

¹³ DE WILDE J.R.J., ‘De familie De Wilde te Kalken en Laarne: de oudste getuigenissen’, in *Castellum*, jg. XII, nr. 4, december 1995, p. 9.

¹⁴ BALTHAU E., ‘Een inventaris van het archief van de Heren van Kalken (1228-1689) van het begin van de achttiende eeuw’, in *Castellum*, jg. XXXII, nr. 4, december 2015, p. 5-39. Het origineel bevindt zich in het Arenbergarchief te Edingen (cfr. www.arenbergfoundation.eu/nl/about).

¹⁵ In 1950 gaf de adellijke familie de Merode maar liefst 750 meter privé-archief in bewaring bij het ARA om historici, genealogen, heemkundigen en andere geïnteresseerden de kans te geven het te bestuderen. De inventarisatie van het op één na grootste familiefonds van België (na dat van Arenberg) startte reeds in 1895, maar aangezien de opeenvolgende archivariissen er hun eigen werkmethodes op na hielden, bleef de toegankelijkheid erg complex. Pas in 2014 publiceerde archivaris Baudouin D'hoore een praktische 'Gids voor de gebruiker'. Tal van originele stukken van het heerlijk archief van Kalken uit het Ancien Régime waarnaar de Arenberg inventaris verwijst, zijn bewaard in dit fonds. Het kan vreemd lijken dat die zich niet bevinden in het oud archief van Kalken (RAG), maar heerlijk archief volgde dikwijls de eigenaars van generatie op generatie, of belandde via erfenissen, aankoop of huwelijksallianties bij aanverwante takken. Zo was Philippe Lamoral de Gand-Vilain (1587-1631), heer van

Copie de la requête présentée a leurs altezes serenissimes par les seigneurs vassaux de Tenremonde contre le magistrat dudit Tenremonde qui a pretexte d'un enrolement de bourgeoisie fait audit lieu par les sujet des dits seigneurs, pretendoient les exempter¹⁶ du droit de meilleur cathel du aux mesmes seigneurs a la mort des habitans de leurs s(eigneu)ries et ne les rendre justiciables que pardevant eux, y jointe une consulte de leur part sur ce sujet et un extrait du recepisse¹⁷ des chartes¹⁸ commençant en l'an 1399 reposant en la chambre des comptes a Lille concernant cette affaire.

Dit en vele andere stukken bevinden zich in het Familiefonds de Merode-Westerloo (ARA Brussel). Dit juridisch steekspel zou zeker nog tot het einde van de zeventiende eeuw duren, ten getuige de procesvoering van de burgemeester en schepenen van Dendermonde contra de burgemeesters, schepenen en inwoners van Uitbergen, Overmere, Schellebelle, Wetteren, Laarne en Kalken, zijnde zes vazale parochies van het Land van Dendermonde: jurisdictie inzake poorterij (1685-1700)¹⁹.

Wie de geviseerde Kalkenaars in 1612 precies waren, was niet makkelijk te achterhalen, aangezien gepubliceerde lijsten van Dendermondse buitenpoorters met vermelding van hun herkomst niet beschikbaar zijn²⁰. In september 1914 werd Dendermonde door de Duitse artillerie bestookt en in brand gestoken, waarbij onder andere het stadsarchief en de bibliotheek volledig in vlammen opgingen.

Toch vond ik in een reeks bewaarde Kalkense baljuwsrekeningen²¹ in het ARA de volgende namen:

Kalken, gehuwd met Marguerite Isabel de Merode. Hij was een zoon van Jacques-Philippe de Gand-Vilain, vermeld in dit artikel, en Odilia van Claerhout. Cfr. de PDF-bijlage bij het thema 'Het Familiefonds de Merode-Westerloo deel I: renteboeken en -lijsten' op www.bloggen.be/haeghens.

¹⁶ *exempter*: vrijstellen van.

¹⁷ *recipisse*: bewijs van ontvangst.

¹⁸ *charter*: bezegelde akte. Synoniem: oorkonde.

¹⁹ RAG, Archief Raad van Vlaanderen, 18223.

²⁰ Navraag bij de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde en Familiekunde Vlaanderen Afdeling Dendermonde leverde geen resultaat op.

²¹ Algemeen Rijksarchief Brussel (ARA), Familiefonds de Merode Westerloo (FMW), VDA 984: reeks gefolieerde rekeningen van baljuws Denys Bracke (voor de jaren 1600-1601, 1601-1602, 1602-1603, 1604-1605) en Pieter Van Hecke (voor de jaren 1605-1606, 1607 en 1608).

ARA, FMW, VDB 165/1: reeks gefolieerde baljuwsrekeningen van Pieter van Hecke voor de jaren 1609, 1610, 1611, 1612, 1613, 1614 en 1621 t/m 1624.

- in 1605 legden de nazaten van Pieter Goethals, die overleden was op 27 oktober, een *poorterye brief* voor waaruit bleek dat hij poorter van Dendermonde was;
- in 1606 staat in een aparte post opgetekend dat naar aanleiding van het overlijden van verschillende bewoners geen beste have kon geïnd worden, zoals bij de weduwnaar van Lievine Linthauts, die stelde *vry te zyne mits dat hy te Dendermonde poorter es zo hy secht*;
- in 1607 was dit ook het geval met Adriaen Platinck, weduwnaar van Mayken Cabbbaerts;
- in 1608 ging het om Jan De Meester²², Pieter van Noorde²³ en Willem Vanden Brande²⁴;
- in 1609 Pieter Dauwe fs Christiaen en Jan van Marcke, weduwnaar van Lysbeth Dekens;
- in 1611 Jan van Belle²⁵ en Jacob Bauwens²⁶ (Kalkens schepen), en Laurens De Poorter, weduwnaar van Lysbeth Calle²⁷;
- in 1612 Pieter Sack, weduwnaar van Lauweryntken Dauw²⁸;
- in 1613 Daneel Temmerman²⁹ en Denys De Wilde³⁰. Zelfs voor Margriet Dauwe³¹, de weduwe van Denys De Wilde, beriepen de nabestaanden zich op het poorterschap van haar man om niet te moeten betalen. Hun gelijknamige zoon Denys De Wilde moest wel de heffing betalen op de gronden die hij geërfd had;
- in 1614 ging het om Jan De Baere en Pieter Van Acker³², met in de linkermarge een notitie in het handschrift van griffier Gillis

²² Overleden op 3 augustus 1608. Aan de hand van DE RUYVER L., *Kalken, Begrafenissen (Sint-Denijs) 1604-1631 en 1663-1796*, CD-ROM uitgegeven via VVF Gent-Digitaal Archief, 1998 en de originele aktes op <https://search.arch.be/nl/> zijn tussen 1608 en 1614 elf Kalkenaars te identificeren. De overigen kwamen te overlijden in Kalken, maar waren poorters van Dendermonde of buitenpoorters uit andere dorpen

²³ Pieter van Noorde overleed op 4 oktober 1608.

²⁴ Willem Vanden Brande overleed op 24 oktober 1608.

²⁵ Jan van Belle overleed op 12 juni 1611.

²⁶ Jacob Bauwens overleed op 13 juni 1611. Hij was gehuwd met Margaretha Van Petegem. "Scabinus intestatus": hij was schepen van Kaken en liet geen testament na.

²⁷ Elisabeth Calle overleed op 10 december 1611.

²⁸ Lauweryntken Dauw overleed op 5 januari 1612. Ze was eerder gehuwd met Nicolas Van Hecke.

²⁹ Daneel Temmerman overleed op 7 mei 1613.

³⁰ Denys De Wilde overleed op 22 augustus 1613.

³¹ Margriet Dauwe overleed op 31 augustus 1613, slechts negen dagen na haar echtgenoot.

³² Pieter Van Acker overleed op 10 april 1614.

Hubrecht: *deze memorie wordt alhier ghepasseert met protestatie van dus nietjeghenstaande het recht vanden heere te doen vervolgen zoo wel op de poorters als op andere als niet commende het poorterschap benomen het recht van mynen voorseyde heeren.*

We kunnen enerzijds concluderen dat de vrijstelling van ‘het beste hoofd’ niet enkel gold voor de (buiten)poorters van Dendermonde, maar ook voor hun echtgenotes, al is het niet uitgesloten dat zij zelf (buiten)poorteres waren, en anderzijds dat het gewoonterecht en heerlijk recht regelmatig clashten en de rechtbanken nu eens in het voordeel van de poorters beslisten, dan weer in het voordeel van de leenheren.

Bronnen

Niet-gepubliceerde bronnen

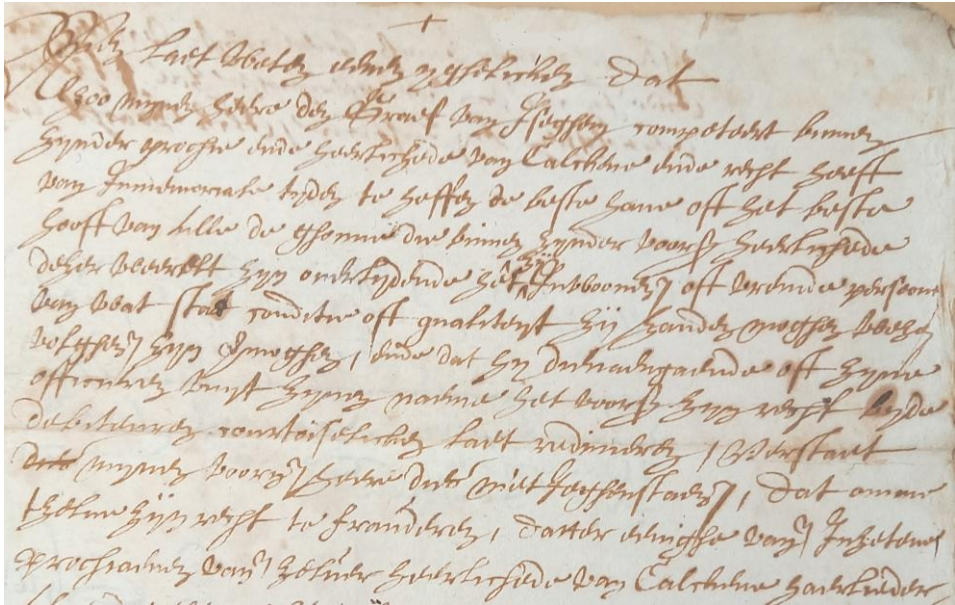
- Rijksarchief Gent (RAG), FM1, Algemeen Familiefonds, 756, Kalken: beste hoofd, rechten en gebruiken (1616-1658).
- Rijksarchief Gent (RAG), GW8, Raad van Vlaanderen, H. Acten en Sententiën, 2355, 8 april 1437 - 2 april 1438. 1 register, folio 445 recto, paragraaf 3.
- Algemeen Rijksarchief Brussel (ARA), Familiefonds de Merode-Westerloo, nrs. VD 984 en VDB 165/1.

Gepubliceerde bronnen

- AUGUSTYN B., ‘Land van Dendermonde’, in PREVENIER W., AUGUSTYN B. (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, p. 457-460.
- BALTHAU E., ‘Een inventaris van het archief van de Heren van Kalken (1228-1689) van het begin van de achttiende eeuw’, in *Castellum*, jg. XXXII, nr. 4, december 2015, p. 5-39.
- BUNTINX J., *Inventaris van het Archief van de Raad van Vlaanderen*, 9 delen, Brussel, 1964-1979.
- DECAVELE J., ‘De Gentse poortერი en buitenpoortერი’, in *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx*, Leuven, 1981, p. 63-83.
- DE POTTER F., BROECKAERT J., *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Vierde reeks, Arrondissement Dendermonde, deel I, Kalken*, Gent, 1889.
- DE RUYVER L., *De Sint Denijsparochie van Kalken. Overlijdens 1604-1900*, VVF Gent-Digitaal Archief, 1998.
- DE WILDE J.R.J., ‘De familie De Wilde te Kalken en Laarne: de oudste getuigenissen’, in *Castellum*, jg. XII, nr. 4, december 1995, p. 3-13.
- DE WILDE J.R.J., ‘Een bevoegdheidsgeschil omtrent de inning van het beste hoofd (Laarne, 1485)’, in *Castellum*, jg. XIII, nr. 2, juni 196, p. 35-41.

- MADDENS N., 'De plattelandsfiscaliteit in het graafschap Vlaanderen van de 16de tot de 18de eeuw', in *De plattelandsfiscaliteit tijdens het Ancien Regime*, Antwerpen, 1985.
- VAN ISTERDAEL H., *Inventaris van het familiearchief Prinsen van Izegem*, Brussel, 1986.
- *Costumen der Stede ende Lande van Dendermonde by fyne Maj. gedecreteert den 5 April Anno 1629, Rubrica II Van de Poorterye, Artikel IV*, p. 16 (herdruk van 1646 door Philips De Croï, Leiden). Te raadplegen via Google Books.
- <https://gtb.ivdnt.org> (Historische woordenboeken Nederlands en Fries - De geïntegreerde taalbank van het instituut voor de Nederlandse taal).
- <https://search.arch.be/nl/>.

Bijlage



Illustratie 1. Aanhef van de mededeling die baljuw Pieter Van Hecke op 8 januari 1612 verspreidde.

RAG, Algemeen Familiefonds, Kalken, nummer 756: *beste hoofd, rechten en gebruiken* (1616-1658).

Transcriptie van de originele folio (afkortingen zijn opgelost om de tekst vlot leesbaar te maken)³³:

Men laet weten eenen yeghelicken dat alzo mynen heere den graef van Iseghem competeert³⁴ binnen zynder prochie ende heerlichede van Calckene ende recht heeft van immemoriale tyden te heffen de beste have oft het beste hoofd van álle de ghone die binnen zynder voors heerlichede deser weerelt zyn overlydende het zy inwonende oft vremde persoon, van wat staet conditie oft qualiteyt zy zouden moghen wesen, volghens zyn vermoghen, ende dát hij dienaengaende, oft zyne officieren vuyt zynen naeme, het voors zyn recht byde debiteuren courtoiselicke³⁵ laet redimeren³⁶, verstaet mynen voorn heere dus niet jegenstaende, dat omme tselve zijn recht te frauderen, datter eenighe vanden insetenen prochianen vanden zelv heerlichede van Calckene, haerlieder³⁷ álreede³⁸ ghemaect hebben ende noch syn maeckende poorters vande stede van Dendermonde, meschien denkende vuyt te wesen tselv recht te ontgaene³⁹, maer te noteren doet, dat volghende de costumen vanden voors stede van dendermonde, niemant vermach⁴⁰ het voors poorterschap áenveerden, oft hy en moet verclaeren by sollemgnele⁴¹ eede, dat hy tselv poorterschap niet es áenveerdende omme yemant te frauderen van zyn recht, zulx dat in het regard⁴² vande voors inwoonenden, doende zulck eenen eedt merkelicken blyckt zulx te gheschieden ter prejuditie⁴³ vanden heere ende álzo doende desen simpelheyt eenen quaeden eedt, twelck mynen voorn heere zeer leet es om horen, te meer hy niet en meent zyne ondersaeten rigoreuselick⁴⁴ gheweest thebbene omme álzo met

³³ Met dank aan Laurent Inghelbrecht voor enkele aanvullingen via het Facebook forum van Familiekunde Vlaanderen.

³⁴ *competeert*: behoren tot, toebehoren aan, vallen onder de bevoegdheid van.

³⁵ *courtois*: hoofsch, gratieus, beleefd, voorkomend, hoffelijk. Hier wellicht verwijzend naar de terugkoop als gunstmaatregel (cfr. voetnoot 36).

³⁶ *redimere*: terugkopen.

³⁷ *haerlieder*: hunner, van hen. Hier: zich laten inschrijven als buitenpoorter.

³⁸ *alreede*: thans.

³⁹ *ontgaen*: ontsnappen.

⁴⁰ *vermach*: gebiedende wijs van het werkwoord vermogen: de kracht of macht bezitten tot; in staat zijn tot, bij machte zijn tot; kunnen.

⁴¹ *sollemgnele*: plechtig; met inachtneming van bepaalde gebruiken.

⁴² *in het regard*: ten opzichte van.

⁴³ *prejuditie*: nadeel, schade, ten nadele van.

⁴⁴ *rigoreuselick*: op strenge, onverbiddelijke wijze; zonder clementie.

quader causen van hem te vervremden, ende indien zulcke poorters in het áenveerden van hun poorterschap geen en eedt ghedaen en hebben oft en doch, contrarieren⁴⁵ de voors costume en alzo niet en behoorlic ghehouden te wesen voor poorters, ende in állen ghevalle álwarent zoo dat zy in deene oft in dandere maniere ghehouden waeren voor poorters, zoo en zonder zy niet connen ontgaen mynen voors heerens recht van beste hooft, jae zelve de poorters inwoonende der voors stede van dendermonde # veel te meer tot laste van den inwoners van den voors heerliche, dienvolghende mynen voorn heere waerschuyt desen yghelicken inwooners synder voors heerlicheyt van Calkene, dát zijne intentie es te ghenieten van zijn voors recht als tselve binnen den destrictie synder voors heerliche, vallen zal en incas van weghens zal tselv syn recht vervolghen by middel van justitie, elck wacht van schade Dynhouden voorschreven es by my pieter ván hecke Bailliu ván Calkene gepubliceert op den acht january xvic xii wesende soendách naer de parochiale misse ter plaetse ghecostumeert.

Noot in de linkermarge:

tot Calckene passerende ende áldaer sterfende, daarvan den heere gheobteneert⁴⁶ heeft by sentencie⁴⁷.

⁴⁵ *contrarieren*: tegenwerken, zich verzetten tegen.

⁴⁶ *gheobteneert*: verkregen, verworden.

⁴⁷ *sentencie*: vonnis.